

Pseudo-Augustyn

DIALOG ANTYMANICHEJSKI

(*Sermo contra Manichaeum*)*

WSTĘP

Większość pism antymanichejskich Augustyna została już udostępniona polskiemu czytelnikowi. Do przetłumaczenia pozostaje jeszcze jego najwcześniejsze dzieło *De moribus Manichaeorum*. Wiele polemicznych opinii o manichejczykach znajdziemy niemal we wszystkich pismach Augustyna. Z imieniem Augustyna łączono w starożytności także inne teksty, pseudo-augustyńskie. Jednym z nich jest wydane i przetłumaczone (przez François Dolbeau)¹ pismo rozpoczynające się od zdania: *Sermo eiusdem sancti Augustini contra venena serpentum Manichaeorum*. Utwór przypisywany Augustynowi, we wszystkich wydaniach odnoszony jest do rękopisu lat. 28136 (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, rękopis datowany na ok. 1200 rok). Rękopis ten przekazuje pięć traktatów autentycznych Augustyna, jednak bez związku z polemiką antymanichejską². Utwór *Sermo contra venena serpentum Manichaeorum* zdaniem Dolbeau nie jest centonem, czyli zbiorem cytatów Augustyna, ale pismem oryginalnym. Wydanie Dolbeau jest pierwszym opracowaniem tego tekstu (wydanie, tłumaczenie, wstęp). Informacje o tym dziele Pseudo-Augustyna pochodzą od F. Dolbeau.

1. Struktura i treść utworu. Pierwsze zdania pisma wskazują, że nie chodzi o *sermo* lecz o dialog w postaci kwestii, które stawia *Manichejczyk* i odpowiedzi, których udziela *Augustyn*. Utwór przypomina więc inne pisma polemiczne Augustyna, choćby dzieło *Przeciw Faustusowi*. Tekst, zważywszy początek i zakończenie, wydaje się kompletny. Poszczególne wypowiedzi Augustyna mogą pochodzić z jakiegoś innego dzieła antymanichejskiego, przypisywanego Biskupowi Hippony. Autor tekstu w pewnym zdaniu odwołuje się do dysputy, która nie została udokumentowana w tym utworze.

---

* Dar, składany Jubilatowi, Ks. Prof. dr hab. Augustynowi Eckmannowi, nawiązuje do Jego badań pism i teologii św. Augustyna.

¹ Por. F. Dolbeau, *Un opuscule latin contre les Manichéens*, w: *Augustin et la prédication en Afrique. Recherches sur divers sermons authentiques, apocryphes ou anonymes*, Collection des Études Augustiniennes. Séries Antiquité 179, Paris 2005, 376-391 (wstęp), 392-395 (tekst), 396-398 (przekład francuski) [= „Archiv für Religionsgeschichte” 2 (2000) Hf. 2, 232-254].

² Chodzi o: *De consensu evangelistarum* (CPL 122); *De cura pro mortuis gerenda* (CPL 307); *De immortalitate animae* (CPL 256); *Epistula* 187 [De praesentia Dei ad Dardanum] (CPL 262); *De baptismo contra Donatistas libri VII* (CPL 332).

Poza tym, niektóre kwestie zgłaszane przez Manichejczyka, odbiegają od głównego tematu pism (kwestia wolności człowieka), na przykład 2a i 2b. W całości przedmiotem dysputy są kwestie stawiane przez manichejczyków: zagadnienie wszechwiedzy i wszechmocy Boga (1); pytanie skąd pochodzi zło (*unde malum*) (2) oraz zagadnienie wolnej woli (3-6). Pierwszą kwestię postawiono bez odwołania się do danych biblijnych, natomiast pozostałe powołują się na cytaty biblijne, przede wszystkim z listów św. Pawła. Wszystkie kwestie poruszał Augustyn w swoich pismach polemicznych przeciw manichejczykom. Manichejczycy odwoływali się do pism biblijnych zgodnie ze swoją teologią: ale Nowy Testament, w którym św. Paweł cieszył się u nich pewnym autorytetem, przeciwstawiali Staremu Testamentowi, w którym według gnostycko-manichejskiej teologii objawił się inny Bóg, stwórca świata, demiurg, który właściwie nie jest Bogiem. Tym sposobem przy pomocy cytatów z Listów św. Pawła Manichejczyk starał się podważyć wiarygodność Boga Starego Testamentu. Cytaty ze św. Pawła Manichejczyk interpretował i stosował także w duchu manichejskiego dualizmu. W kwestii *unde malum* powołał się na Rz 7, 23, w którym wykorzystał aluzję św. Pawła do dwu porządków prawnych w człowieku: prawo umysłu człowieka (*lex mentis*) oraz inne prawo, które związane jest ze złem. Manichejczyk wykorzystał wyrażenie Pawła (*lex mentis*), a zwłaszcza przeciwstawienie go „innemu prawu, sprzeciwiającemu się prawu umysłu” (Rz 7, 23), aby zło, które wynika z poddania się temu prawu grzechu, połączyć z istnieniem w ciele, czy ciałem człowieka wprost, ciałem, którego Bóg nie był stwórcą. Św. Paweł mówił o „ciele śmierci” i przeciwstawiał dwa prawa (Rz 7, 25: „Tak więc umysłem służę prawu Bożemu, natomiast ciałem – prawu grzechu”). Nie znajdziemy jednak u Pawła stwierdzenia, że ciało jest grzechem, lub że ciało zostało stworzone przez „grzech” (manichejczycy rozumieli „grzech” jako upadek i uwięzienie w ciele), lub przez jakiegoś nieprzyjaznego człowiekowi Boga. Moralny dualizm Pawłowej argumentacji manichejczycy przenosili na dualizm metafizyczny. W podobny sposób posługując się argumentacją biblijną z listów św. Pawła Manichejczyk zwalczał istnienie moralnej kategorii antropologicznej, a mianowicie wolności woli człowieka. W następnych kwestiach znajdziemy manichejską interpretację, supozycję raczej, do tekstów Rz 8, 29 i Ef 1, 4 (w kwestii 3), Rz 7, 19 (w kwestii 4), Ga 5, 17 (w kwestii 5), Rz 9, 17-19, cytowane w stosownym dla manicheizmu porządku jako Rz 9, 17. 19. 18 (w kwestii 6). Na tle przytoczonych przez Manichejczyka kwestii, Pseudo-Augustyn wyklada ortodoksyjną naukę Kościoła o zbawieniu, o łasce, pochodzeniu zła (por. terminologia *peccatum originale* i *concupiscentia*) i uzasadnia teologicznie istnienie wolności woli człowieka (*liberum arbitrium*). Problematyka wolności woli w dyskusji manichejskiej wydaje się głównym tematem łacińskich źródeł manichejskich³. Zagadnienie wolności woli, dominowało także w teologii św. Augustyna.

2. Kwestia autorstwa i datacji utworu. F. Dolbeau wykluczył średniowieczne pochodzenie tego utworu⁴. Sytuuje on powstanie utworu między Augustynem z Hippony a Tytusem z Bostry (antymanichejski dialog *Acta Archelai*). Zebrał

³ Por. Dolbeau, *Un opuscule latin contre les Manichéens*, s. 239.

⁴ Por. tamże, s. 242.

także argumenty przemawiające za autorstwem samego św. Augustyna. Są to przede wszystkim związki tekstu z autentycznymi utworami biskupa z Hippony (*Retractationes*, *Contra Adimantum*, *Contra epistulam Manichaei quam vocant Fundamenti*, *Adnotationes in Iob*)⁵. Jest możliwe także inne wyjaśnienie autorstwa: jakiś uczeń św. Augustyna wykorzystał pisma biskupa Hippony, może nawet nie opublikowane notatki i skomponował tekst, wyraz hołdu i uznania dla Augustyna w środowisku afrykańskim. Utwór mógł powstać w latach 480-490, w tym samym środowisku, w którym powstało dzieło Ewodiusza z Uzalis (*Adversus manichaeos*, CPL 390)⁶. Na pewno był to utwór pseudoepigraficzny. Jeszcze trudniej zidentyfikować przeciwnika Pseudo-Augustyna, Manichejczyka. Na pewno nie był to sam Mani, a raczej jakiś łaciński zwolennik manicheizmu w Afryce Północnej, albo po prostu literacka, fikcyjna postać, reprezentująca przeciwników ortodoksyjnego chrześcijaństwa na Zachodzie.

WYDANIA TEKSTU

- F. Dolbeau: Stuttgart – Leipzig 2000: *Un opuscule latin contre les Manichéens, placé sous le nom d'Augustin*, „Archiv für Religionsgeschichte” 2. Band, Heft 2, 232-254 (tekst łaciński, s. 248-251)
 Paris 2005: *Un opuscule latin contre les Manichéens*, w: *Augustin et la prédication en Afrique. Recherches sur divers sermons authentiques, apocryphes ou anonymes*, Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité 179, 376-398 (tekst łaciński, s. 392-395).

PRZEKŁADY NOWOŻYTNE

Francuskie:

- F. Dolbeau: jw., „Archiv für Religionsgeschichte” 2 (2000) Hf. 2, 252-254; lub Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité 179, s. 396-398.

PRZEKŁAD*

Mowa tegoż Augustyna przeciw truciznom żmijowym manichejczyków.

Trucizny węzowe manichejczyków powinniśmy wykluczyć przy pomocy lekarstwa zdrowych wypowiedzi Pisma Świętego a ich przestępstwa przeczyżyczyć poprawnym i zdrowym rozumowaniem.

1a. Manichejczyk powiedział: Jeśli Bóg wiedział, że człowiek będzie grzeszył, do dlaczego postawił w raju przeszkodę? Czy nie mógł przewidzieć, że człowiek może być zdolny do wykroczenia? {Dlaczego wasz Bóg postanowił dopuścić do utraty części swej substancji w trakcie walki? Jeśli wiedział, że

⁵ Por. tamże, s. 243-244.

⁶ Por. tamże, s. 247.

* Przekładu dokonano z wyd. F. Dolbeau, *Un opuscule latin contre les Manichéens*, s. 392-395.

jakaś jego część ma zginąć, to dlaczego przystąpił do walki? Jeśli tego nie wiedział, to znaczy, tego nie przewidział. Jeśli wiedział a przystąpił do walki z własnej woli, bez jakiegokolwiek przymusu zewnętrznego, to był okrutny, gdyż swoją część przekazał ciemnościom. Jeśli zaś walczył z konieczności, to jest ani wszechmogącym ani niezniszczalny, z racji tego, że podlega konieczności}.

1b. Augustyn odpowiedział: Posłuchaj więc wyjaśnienia w sprawie Adama. Bóg wiedział, ponieważ ma wiedzę uprzednią. Nie było to w istocie przeszkodą, lecz jarzmem prawa, aby człowiek, którego stworzył i wszystko mu podporządkował, sam w jakiejś części nie był podległy, tak żeby jakby był bogiem, iżby nawet częściowo nie podlegał prawu. Miał natomiast nieśmiertelność. Czego mu więc brakowało do owej niewyrażalnej boskości? Ale oto dlaczego człowiek został poddany w tym względzie, żeby wiedział, że Bóg na niebie jest ponad nim. Zakazał więc (jeść) z jednego tylko drzewa, natomiast zezwolił z pozostałych. To było bardzo wiele, że zakazał z jednego, a pozwolił korzystać z owoców pozostałych. Zważ na dobroć Boga, upomniał zanim zakazał, by nie kosztować, a więc nie chciał, aby upadł ten, którego wcześniej ostrzegł. Czyż nie będzie dla ciebie przyjacielem ten, kto ci powie: „Uważaj, w tym miejscu czyha na ciebie zasadzka”, czyż nie uznasz takiego przyjaciela za oddanego ci i wiernego? Dlatego mówi: „przestrzegaj mojego prawa” nie chce (cię) zgubić. Nie chodzi o zakaz spożywania z drzewa z powodu złośliwości, bo nałożył jarzmo prawa, aby człowiek tym samym uznał, że jest poddanym Bogu, aby zaistniała różnica między Stwórcą i stworzeniem. Bo to nie owoc tego drzewa zabił człowieka, ale przekroczenie zakazu. A więc jasną rzeczą jest, że to z winy człowieka śmierć weszła na świat. „Bóg nie chciał śmierci i nie cieszy się z zagłady żyjących”⁷.

2a. Manichejczyk powiedział: (Apostoł) Paweł rzekł: „Widzę inne prawo w moich członkach, które walczy z prawem mojego umysłu, które prowadzi mnie niewolnika według prawa grzechu, prawa w moich członkach”⁸. A więc jest w człowieku złe prawo. Skąd jest, jeśli nie zostało stworzone przez Boga?

2b. Augustyn odpowiedział: W żadnym wypadku! – nie zostało stworzone przez Boga, lecz wprowadzone zostało do umysłu człowieka przez przekroczenie. A więc na sposób trucizny, tak przekroczenie (prawa) przez człowieka weszło przez pożądliwość⁹ do umysłu (złe) prawo. To ono właśnie jest *prawem grzechu*, stąd także umysł został zraniony i zaczął istnieć pod grzechem ten, który postanowił być uległy swojej pożądliwości a nie Bogu, który go ostrzegł. I oto przyszedł Pan nasz, Jezus Chrystus, jak mówi prorok, aby uzdrowić nasze choroby¹⁰. Apostoł zaś oświadcza: „Co było niemożliwe dla prawa, ponieważ był słabym w ciele, Bóg posyłając swego Syna w ciele podobnym do

⁷ Por. Mdr 1, 13.

⁸ Rz 7, 23.

⁹ Łac. *concupiscentia*.

¹⁰ Por. Ps 102, 3 (Iz 53, 4).

ciała grzesznego za pomocą grzechu potępił grzech w ciele”¹¹. Przez słowo *grzech* mówi o śmierci, to znaczy o swojej męce.

3a. Manichejczyk powiedział: (Apostoł) Paweł powiedział: „Tych, których wcześniej poznał, tych także przeznaczył”¹² oraz „To on nas wybrał przed założeniem świata”¹³.

3b. (Augustyn odpowiedział): Chcesz pewnie powiedzieć, że zaprzeczył wolnej woli, ponieważ przeznaczył tych, których wcześniej przewidział. Wydaje się, że w ten sposób można odrzucić ewangelię? Ale istnieje uprzednia wiedza i wolna wola. Z tej racji wierzymy w istnienie przyszłego sądu. Z pewnością, gdyby nie było wolnej woli, to co mógłby zarzucić ów „sprawiedliwy sędzia, który odda każdemu – jak mówi Apostoł – według jego uczynków”¹⁴. Tak jednak nie będzie (odpowiada Augustyn), jeśli oskarżony zaciągnął winę nie (własnej) woli ale z konieczności. Stąd jest konieczna łaska Boża dla wolnej woli, ponieważ wszelki dobry uczynek nie może być dokonany przez kogokolwiek, jeśli go Bóg nie wspomaga, Bóg, który jest stwórcą wszelkiego dobra, bez niego nic się nie stało¹⁵, ponieważ ona jest dobrem najwyższym¹⁶.

4a. Manichejczyk powiedział: (Apostoł) Paweł rzekł: „Nie czynię bowiem dobra, którego chcę, lecz czynię zło, którego nienawidzę”¹⁷. To, gdzie tu jest wolność woli?

4b. Augustyn odpowiedział: Wprawdzie już wtedy, gdy dyskutowaliśmy na temat pierwotnego przekroczenia¹⁸, wyjaśniliśmy to, to jednak posłuchaj jeszcze dodatkowo. (Apostoł) dlatego to mówi, ponieważ łatwiej, bo bez wysiłku wykonuje się zło, niż dobro, to znaczy, łatwiej jest grzeszyć, niż powstrzymać się od grzechu, ponieważ wypełnianie dobra jest jak wchodzenie pod górę, czynienie zaś zła jak spadanie w przepaść. Wchodzić na wieżę jest czymś uciążliwym, ale chwalebny, wpaść do studni nie wymaga wysiłku, tylko rzucenia się. Dlatego Pan mówi w Ewangelii: „ciasna i wąska jest droga, która prowadzi do życia, szeroka zaś i przestronna, która prowadzi do zguby”¹⁹.

5a. Manichejczyk powiedział: (Apostoł) Paweł powiedział: „ciało bowiem pożąda przeciw duchowi, duch zaś przeciw ciału tak, że czynicie nie to, co chcecie”²⁰.

5b. Augustyn odpowiedział: Powiedział to, nie dlatego, że ciało jest tworem jakiegoś innego Boga od tego, który dał ducha, lecz dlatego, że ciało jest

¹¹ Rz 8, 3.

¹² Rz 8, 29.

¹³ Ef 1, 4.

¹⁴ Por. Rz 2, 5-6 (2 Tm 4, 8).

¹⁵ Por. J 1, 3.

¹⁶ Łac. *summum bonum*.

¹⁷ Rz 7, 19 (15).

¹⁸ Łac. *de originali praeuvaricatione*.

¹⁹ Mt 7, 14.13.

²⁰ Ga 5, 17.

z ziemi, jak to powiedział: „stworzył Bóg człowieka z mułu ziemi”²¹, duch z ust Pana, pochodzi z nieba, jak to sam powiedział: „i tchnął w niego dech życia i stał się Adam duchem ożywiającym”²². Owe ciało, które jest z ziemi, jest źródłem zepsucia²³ i walczy przeciw duchowi, aby uczynić go takim, jakim jest samo; duch zaś nie ulega zepsuciu²⁴ i usiłuje pociągnąć ciało ze sobą w kierunku niezniszczalności życia wiecznego²⁵. Dlatego walczą ze sobą i pożądamy przeciwko sobie, ponieważ to jest z nieba, a tamto jest ziemskie, to jest niezniszczalne, a tamto zniszczalne²⁶, jednak obydwa razem odpowiadają za jedno i drugie działania.

6a. Manichejczyk powiedział: Apostoł (Paweł) powiedział na temat faraona: „ponieważ w tym cię ustanowiłem, abym ukazał w tobie moją moc, i aby imię moje głoszone było na całej ziemi a ty mówisz: na co jeszcze narzekasz? A więc lituje się nad tym, nad którym chce i kogo chce czyni zatwardziałym”²⁷. Gdzie więc tu miejsce na wolną wolę?²⁸

6b. Augustyn odpowiedział: Cóż to za głupota, żeby mówić, iż stwórca nie ma władzy nad stworzeniem, jak garncarz nad gliną, czy ma wykonać naczynia zdadne do wielkich rzeczy czy do poniżających?²⁹ To jednak uznaj, że masz wolę i możliwość dobrego życia. Jeśli dobrze będziesz postępował, otrzymasz życie wieczne, jeśli źle, wieczną karę; „Co posiejesz, to zbierzesz”³⁰. Nie przypisuj swojego zaniedbania postanowieniu Stwórcy. „Lituje się nad tym, nad którym chce i kogo chce czyni zatwardziałym”³¹, ale to wszystko czyni z racji swej uprzedniej wiedzy, ponieważ wie wcześniej, kto może być posłuszny jego przykazaniom i kto nimi wzgardzi. Tych, o których wie wcześniej, że będą posłuszni, oświeca, tych zaś, o których wie, że wzgardzą, „Bóg – jak mówi Pismo Święte – pozostawia ich w pragnieniach ich serca i pójdą za swymi postanowieniami”³² i stają się ślepyimi. To właśnie mówi prorok Izajasz: „wydam ciemnościom serce tego ludu <...> aby nie widzieli, aby ich uszy nie słyszały i serce nie pojęło”³³. Jeśli nie rozważysz przyczyny, możesz dojść do przekonania, że Bóg nie chce aby ludzie się zbawili. Ale co znaczą głosy proroków, gdy się zewsząd odzywają: „nawróćcie się do mnie i ja zwrócę się do was”³⁴. I „ponieważ szyb-

²¹ Rdz 2, 7.

²² Rdz 2, 7 (1Kor 15, 45).

²³ Łac. *corruptibilis*.

²⁴ Łac. *incorruptibilis*.

²⁵ Łac. ...*ad incorruptionem aeternae vitae trahere*.

²⁶ Łac. ...*istud incorruptibile, illud corruptibile*.

²⁷ Por. Rz 9, 21.

²⁸ Łac. *Liberum arbitrium*.

²⁹ Rz 9, 17. 19. 18.

³⁰ Ga 6, 8.

³¹ Rz 9, 18.

³² Ps 81 (80),13.

³³ Iz 6, 10.

³⁴ Za 1, 3.

ko lituje się nad nieszczęściem”³⁵. I jeszcze: „nie chcę śmierci umierającego”³⁶. Jeśli wnioski zostaną rozumnie przyjęte, słuszne są przyczyny, jedna i druga. Tych zaślepił, o których wiedział wcześniej, że nie posłuchają jego przykazań, tamtych zaś oświecił, których wcześniej poznał, że są posłuszni; jak powiedziano w Ewangelii: „przyszedłem na ten świat, aby sądzić, aby ci, którzy widzą, stali się ślepcami, a ci, którzy nie widzą, aby widzieli”³⁷. Ten głos stosuje się do Żydów i pogan. Żydzi widzieli, ponieważ mieli prawo i proroków, ale ponieważ chcieli ustanowić i pokazać swoją sprawiedliwość, zaślepieni przez własne złe czyny i napelnieni goryczą zazdrości, nie słuchali Chrystusa głoszącego im swoje zbawienie. „Usiłując ustanowić własną sprawiedliwość – jak mówi Apostoł – nie poddali się sprawiedliwości Bożej”³⁸. Przez „sprawiedliwość Bożą” rozumie wolę Bożą, która wszystko zmienia i rozdziela jak chce. O poganach mówi, że nie widzieli, ponieważ przebywali w ciemnościach bożków. Tych wcześniej poznał, że będą posłuszni, o tamtych wiedział, że nie będą posłuszni. A więc rozumiesz czym jest wolność woli³⁹. O tym samym faraonie na początku tak mówi: „I serce faraona zostało zatwardziałe”⁴⁰, zatwardziałe oczywiście przez jego samego, faraona. A następnie dopiero dołączył: „i uczynił Bóg upartym serce faraona”⁴¹; tak uczynił upartym, że oddalił się od niego i pozostawił go w mocy jego pragnienia⁴².

Tu kończy się mowa świętego Augustyna, biskupa, przeciwko truciznom zmijowym manichejczyków.

Przekładu z języka łacińskiego dokonał oraz wstępem opatrzył ks. Wincenty Myszor*

---

³⁵ J1 2, 13.

³⁶ Ez 18, 32.

³⁷ J 9, 39.

³⁸ Rz 10, 3.

³⁹ Łac. *Liberum arbitrium*.

⁴⁰ Wj 7, 13.

⁴¹ Wj 9, 12.

⁴² Ps 80, 13.

* Ks. prof. dr hab. Wincenty Myszor – emerytowany pracownik Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach; e-mail: wincenty2myszor@onet.pl.

